

”אשר יעשה אתם האדם וְחַי בָּהֶם”

על קדושת החיים ועל מסירות הנפש

נחום רקובר*

תורת חיים

מות שני בני אהרן הכהן בהקריבם אש זרה לפני ה' עלול היה לזרוע בקרב ישראל תחושה שתורת ישראל על שלל הוראותיה המפורטות מאיימת על החיים ועומדת בסתירה להם. על כן, באה פרשת אחרי מות כמזור לתפיסה קשה זו ומבקשת ללמד את האדם מישראל שתורת ישראל תורת חיים היא, וייעודה הוא הטבת חיי האדם עלי אדמות.

מגמה זו באה לידי ביטוי כבר בפסוק השני בפרשה כשהקב"ה אומר למשה: "דבר אל אהרן אחיך ואל יבוא בכל עת אל הקדש... **ולא ימות**"¹. מכאן מתגלגלת הפרשה אל עיסוק בטהרת החוטא ובכפרתו, כי לא יחפוץ ה' במות הרשע כי אם בשובו מדרכו הרעה וחי². שיאה של מגמה זו בהוראה: "ושמרתם את חֻקְתֵי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וְחַי בָּהֶם"³. לאמור, התורה מכוונת להטבת חיי האדם, לא להגבלתם ולצמצומם⁴.

וחי בהם - ולא שימות בהם

במסכת יומא⁵, מובא דיון בין החכמים בשאלת מקור ההלכה המקובלת שפיקוח נפש דוחה שבת⁶, ובמסגרתו מובאות לא פחות משבע הצעות. להלכה, הביאו הפוסקים רק את שתי האחרונות.

רבי שמעון בן מנסיא אומר: "ושמרו בני ישראל את השבת" (שמות לא, טז)... אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

אמר רבי יהודה אמר שמואל... דידי עדיפא מדידהו [=שלי עדיף משלהם]: "וחי בהם" - ולא שימות בהם.

המקורות הללו מובילים לכאורה לתוצאה זהה, אלא שעיון בהם מלמד שניתן לומר שהשימוש בכל אחד מהם נובע מתפיסת עולם אחרת.

רבי שמעון בן מנסיא מדגיש את ערך החיים מכוח היותם כלי המשמש לקיום המצוות ומצדיק חילול השבת כדי להציל חיים, משום שבכך מתאפשר קיומן של מצוות רבות יותר, ואילו שמואל מדגיש את הערך העצמי

* פרופ' נחום רקובר, לשעבר המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, עומד בראש עמותת "מורשת המשפט בישראל".

¹ ויקרא טז, ב.

² על פי יחזקאל לג, יא. וראה גם: יחזקאל יח, כג; שם, לב.

³ ויקרא יח, ה.

⁴ נראה שסיומה של הפרשה בדיני עריות בא למתן במידת מה את הרושם העולה מפסוק זה באמצעות הקביעות העקרוניות שהחכה בערך חיי האדם ומתן הלגיטימציה לכל כוחות החיים שבאדם אין משמעותה מתן דרור להפקרות מינית.

⁵ יומא פה ע"ב. והשווה לשבת קנא ע"ב, בעניין ההשוואה בין חילול שבת להצלת תינוק בן יומו לחילול שבת לקבורת מלך ישראל.

⁶ בספר חשמונאים א, ב מסופר: "ויקומו פתאום להתגולל עליהם ביום השבת, ויאמרו להם: עד אנה מאנתם לשמוע בקול המלך, קומו נא וצאו מזה ועשו את מצוותיו וישבתם בטח: ויענו ויאמרו, לא נצא כי את דבר המלך לא נעשה ואת השבת לא נחלל: ויגשו אל המערכה, ויערכו כלי מלחמה לקראתם: והאנשים אשר בקרבה לא הרימו את ידיהם לירות אבן או לסכור את פיה... ויפלו עליהם ביום השבת, ויהרגו כל אשר במערה, וימותו הם ונשיהם וטפם ומקניהם: ויהיו המתים כאלף איש... ויועצו כלם ביום ההוא לאמור, אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו במערות". יש מי שהסיק מן הדברים הללו שההלכה "פיקוח נפש דוחה את השבת" לא הייתה מקובלת מקדמת דנא בישראל. וראה לעניין זה המקורות שהביא ד' שוורץ במאמרו "מה הוה ליה למימר? 'וחי בהם'", בתוך קדושת החיים וחירוף הנפש, הוצאת מרכז זלמן שזר (ירושלים תשנ"ג), עמ' 69, הערה 2 (מכאן ואילך: קדושת החיים וחירוף הנפש). וראה מאמרו של הרב שלמה גורן בעניין זה, המובא בקובץ סיני, ספר היובל, עמ' קמט-קפ ובאתר "דעת", בכתובת: daat.ac.il, תחת מדור "כתבי עת", או תחת מדור "צבא ומלחמה", וראה גם תגובת הרב משה צבי נריה לדבריו, שם.

של החיים, הגובר על ערך קיום המצוות וסובר שאם יש התנגשות בין ערך החיים לערך קיום המצוות, ערך החיים גובר.

לחילוקי הדעות הללו אין ערך 'אקדמי' בלבד, ועשויה להיות להן השפעה משמעותית על היקף ההיתר לעבור על מצוות התורה לשם הצלת חיים.

דרך משל, העדפת החיים על קיום המצוות מכוח ההוראה "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" אינה יכולה לחול על עובר שאינו בגדר 'אדם', ואילו השיקול של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" חל אף בהצלת עובר.⁷

מנגד, השיקול של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" אינו יכול להיות תקף אם תוחלת החיים של הניצול היא קצרה. לכן, לפי שיקול זה, אין לחלל שבת להצלת חולה ששעותיו ספורות. אך אם דחיית השבת נובעת מהכרה בערכם העדיף של החיים, נראה שמותר לחלל שבת אף על חולה ששעותיו ספורות מפני שאין בידינו למדוד את ערך החיים ולקבוע שערך חיי שעה פחות מערך חיים ארוכים.⁸

הסוגיה התלמודית מסתיימת בדברי רבא, האומר: "לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא [=לכולם יש פרכא חוץ משל שמואל שאין עליו פרכא]."

מדברי רבא משתמע שדברי שמואל התקבלו להלכה, וכן סוברים רוב הפוסקים,⁹ אלא שיש פוסקים המביאים אף את דברי רבי שמעון בן מנסיא להלכה, ועולה שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות, אף להצלת עובר וחולה ששעותיו ספורות.¹⁰

וחי בהם - רשות או חובה?

דרשת שמואל, "וחי בהם - ולא שימות בהם", ניתנת להתפרש בשתי דרכים: האחת, שהמילים "וחי בהם" הן ציווי שעולה ממנו שחייב אדם לעבור על מצוות התורה כדי להציל חיים; והשנייה, שהציווי "וחי בהם" פירושו שרשאי אדם לעבור על המצוות להצלת חיים.¹¹

הרמב"ם פירש את דברי שמואל כדרך הראשונה, ופסק ש"כל מי שנאמר בו יעבור ואל ייהרג, ונהרג ולא עבר, הרי זה מתחייב בנפשו"¹²; ואילו בעלי התוספות סוברים ש"אם רצה להחמיר על עצמו [ולמסור את נפשו כשאינו חייב בכך]... רשאי"¹³.

אפשר שיסוד המחלוקת בין הרמב"ם לבעלי התוספות בתפיסה אחרת של היחס בין החיים לקיום המצוות שדיברנו עליו: הרמב"ם סובר ששמואל סבור שערך החיים גדול מערך קיום המצוות, והמסקנה המתבקשת מאליה היא שהמעדיף את קיום המצוות על פני החיים "מתחייב בנפשו"; ואילו בעלי התוספות סוברים שאף שהתורה אינה דורשת מן האדם לפעול בניגוד ליצר ההישרדות הטבעי, מי שמצליח להתעלות על עצמו רשאי לקיים את המצווה אף במחיר חייו שלו.

⁷ על פי הנצי"ב, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (רוסיה-פולין, המאה הי"ט), העמק שאלה, על שאלתות דרב אחאי גאון, שאילתא א, אות ח. הנצי"ב נסמך בדבריו על דברי הרמב"ם בספרו תורת האדם, עניין הסכנה, אות ד, ובדבריו המובאים בכתבי הרמב"ם, מהדורת שעוואל, כרך ב, עמ' כח. הרמב"ם עצמו נסמך שם על דברי בה"ג, כלומר בעל "הלכות גדולות", אלא שהמעין בדברי בה"ג בספרו "הלכות גדולות", הלכות יום הכיפורים, ימצא שאמנם פסק בה"ג שמחללים את יום הכיפורים להצלתו של עובר, אלא שנסמך בדבריו דווקא על דרשת שמואל, "וחי בהם - ולא שימות בהם", וייתכן שפסק שיש להציל את העובר לא מחמת חיי העובר, אלא מחמת הסכנה העלולה להיגרם לאם מהפלתו. וראה עוד לעניין זה, נ' רקובר, מסירות נפש - הקרבת היחיד למען הרבים (ירושלים תש"ס), עמ' 83. וראה במקורות המובאים שם, בהערה 11 (מכאן ואילך: מסירות נפש).

⁸ וכך אמנם נפסק בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן שכט, סעיף ד. וראה את הסבר ההלכה ב"ביאור הלכה" על שולחן ערוך. אמנם לעניין ההיתר למסור "חיי שעה" של היחיד להצלת "חיי עולם" של הרבים, דעת הרב קוק היא שערך חיי שעה פחות מערך חיי עולם של הרבים. משום כך, מי שחיי חיי שעה רשאי למסור את חייו להצלת הרבים. וראה בהרחבה בעניין זה, מסירות נפש, עמ' 95-115. וראה להלן.

⁹ ראה: רמב"ם, הלכות שבת, פרק ב, הלכה ג; ביאור הלכה, הנזכר בהערה הקודמת.

¹⁰ ראה: העמק שאלה (הנזכר לעיל, בהערה 7); שו"ת משפט כהן, סימן קמח, עמ' שנח.

¹¹ לשאלה זו ראה גם "קופ-יוסף", על קדושת החיים וזכויות החולה, פרשת השבוע, כי תשא, תשס"ג, גיליון מס' 111.

¹² רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה ד.

¹³ תוספות, עבודה זרה כז ע"ב, ד"ה יכול, בסופו, וראה גם: כסף משנה על הרמב"ם שם; אנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, עמ' צט, ערך "יהרג ואל יעבור"; שם הערה 487.

"וחי בהם" - חובת היחיד או הציבור?

המחלוקת העקרונית הזאת עמדה ברקעו של ויכוח בין הרב קוק לרב שלמה זלמן פינס בשאלה אם רשאי אדם למסור נפשו להצלת חברו.

הרב פינס¹⁴ סבר שאימוץ עמדת הרמב"ם יחייב להסיק ולומר שהאדם אינו רשאי למסור את נפשו לשם הצלת חברו, משום שאם אין חובה למסור את הנפש¹⁵, קיים איסור למסור את הנפש.

ואולם הרב קוק הטיל ספק במסקנה נחרצת זו¹⁶. כדי להבין את דברי הרב קוק, יש לומר שמדברי רש"י במסכת סנהדרין¹⁷ עולה שהציווי "וחי בהם" אינו ציווי פרטי החל על כל אדם מישראל בשעה שקיום המצוות מתנגש עם שמירת חייו אלא על כל ישראל. כלומר, מצוות "וחי בהם" מחייבת כל אחד מישראל לפעול לשמירת חייו של כל יהודי באשר הוא.

אם גם הרמב"ם יאמץ פרשנות זו, הרי שבשעה שהאדם שרוי בסכנה וחברו מבקש למסור את נפשו כדי להצילו, כפות המאזניים מתאזנות, משום שחייו יהודי ייגדעו בכל מקרה. במצב זה, לא ניתן לחייב את האדם למסור את נפשו כדי להציל את חברו, אך מבחינת ערך חיי האדם, לא ניתן גם לגנות את מי שבוחר להשליך את חייו מנגד להצלת חברו, משום שמה לי חייו של זה מה לי חייו של זולתו¹⁸.

הרב פינס מצא סעד לדעתו בעמדתו של רבי עקיבא במחלוקת הידועה בעניין "שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים: אם שותין שניהם - מתים; ואם שותה אחד מהם - מגיע ליישוב"¹⁹. כידוע, סבר התנא בן פטורא שבכגון זה "מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו"; ואילו רבי עקיבא למד מן הפסוק "וחי אחיך עמך" ש"חייך קודמים לחיי חברך". לדעת הרב פינס, משתמע מדברי רבי עקיבא שאסור לו לאדם להעדיף את חייו זולתו על פני חייו²⁰. הרב קוק דחה את דברי הרב פינס, באמרו שרבי עקיבא לא בא בדבריו "אלא לשלול סברת בן פטורא, שמוטב שישתו שניהם וימותו. אבל אם רצה ליתן לחברו, משום שחייו חברו יקרים אצלו מחייו... אין איסור בדבר"²¹.

הקרבת היחיד להצלת רבים

ואף אם נאמר שהיחיד אינו רשאי למסור את נפשו להצלת זולתו, עדיין תעמוד בעינה השאלה: האם היחיד רשאי להקריב את נפשו להצלת הרבים?

מקובל לומר שערך חיי היחיד קטן מערך חיי הרבים, אלא שדבר זה אינו יותר מהשערה בעלמא, אומדנא בלשון ההלכה, והכלל הוא שאין דנים דיני נפשות על פי אומדן הדעת²², כלומר על יסוד השערה שביצע עברה שעונשה מוות, אף אם היא מבוססת, אך אין עדים שראו את ביצועה²³.

¹⁴ לדברי הרב פינס בשלמותם, ראה: מסירות נפש (הנזכר לעיל, בהערה 7), נספח שני, עמ' 237-238.

¹⁵ יש חובה למסור את הנפש רק כדי להימנע מלעבור על אחת משלוש העברות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. ראה סנהדרין עד ע"א.

¹⁶ ראה שו"ת משפט כהן, עמ' שי, סימן קמג. וראה בהרחבה, מסירות נפש (הנזכר לעיל, בהערה 7), עמ' 87-90.

¹⁷ רש"י: "דכי אמר רחמנא [=הקב"ה] לעבור על המצוות, משום וחי בהם, משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל. והכא גבי רוצח, כיון דסוף סוף איכא איבוד נשמה, למה יהא מותר לעבור, מי יודע שנפשו חביבה ליוצרו מנפש חברו?" (סנהדרין עד ע"א, ד"ה סברא).

¹⁸ ונעיר שנשאל בעל שו"ת "חבלים בנעימים": "מדוע לא נמצא בדברי ימי ישראל איזה דוגמא לאהבת רעים חזקה, כעובדא של פיתאס היווני, שחרף נפשו למות בעד רעהו דמון?". שאלה זו מכוונת לסיפור הידוע על מלך סיציליה שגזר מיתה על פיתאס. לפני מותו, ביקש פיתאס שיתן לו המלך שמונה ימים כדי לסדר את עסקיו לטובת יורשיו. השיבו המלך שאם יעמיד במקומו אדם אחר שיומת תחתיו, אם לא ישוב במועד לביצוע גזר הדין, יוכל ללכת לביתו. ביקש פיתאס מחברו דמון לשבת במאסר תחתיו. ביום האחרון, רגעים ספורים לפני הוצאת דמון להורג, בא פיתאס. המלך, שהתרשם מן הרעות שביניהם, חנן את פיתאס. והשיב בעל שו"ת "חבלים בנעימים" שרעיון אהבת הרע הוא הבל ושאין למסור את הנפש אלא למען ענייני אמונת ישראל. נראה שעמדה זו אינה עולה בקנה אחד עם דברי הרב קוק המובאים כאן.

¹⁹ בבא מציעא סב ע"א.

²⁰ למשמעות מחלוקתם של רבי עקיבא ובן פטורא, ראה גם מ' ויגודה, "חובת ההצלה וגבולותיה", פרשת השבוע, אחרי מות-קדושים, תשס"א, גיליון מס' 24.

²¹ שו"ת משפט כהן, עמ' שי, סימן קמג.

²² רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק כ, הלכה א.

²³ לפיכך נקבע בתוספתא שהרבים אינם רשאים למסור את נפש היחיד להצלתם. וזה לשונה: "סיעה של בני אדם שאמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרגהו, ואם לאו הרי אנו הורגין את כולכם, ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל" (תרומות, פרק ז, הלכה כ). הלכה זו, על משמעותה הגדרתה והיקפה, מחייבת כמובן דיון נרחב החורג ממטרתו של גיליון זה. להרחבת העיון בהלכה זו, ראה: מסירות נפש (הנזכר לעיל, בהערה 7), עמ' 23 - 32.

לפי זה, היה ראוי לקבוע שהיחיד אינו רשאי להקריב את חייו להצלת הרבים, אלא שהרב קוק סבור שיש להבחין בין גזר דין מוות לבין הקביעה שהאדם **רשאי** למסור את נפשו. גזר דין מוות משמעו שבית הדין מביא באמצעות שליחו להריגת אדם, ובכגון זה אין לבסס את גזר הדין על השערות אלא על ראיות מוצקות. לעומת זאת, ההכרעה שיש לאדם **רשות** למסור את נפשו, אין מחייבים את הריגת האדם, ולכן מותר גם כאן, כבכל דיני התורה, לבסס את ההכרעה ההלכתית על השערה. ומאחר שיש להניח שחיי הרבים עדיפים מחיי היחיד, היחיד רשאי למסור את נפשו להצלת הרבים²⁴.

דיני המלחמה

היוצאים למלחמה נשלחים לחזית כדי להגן בגופם על הרבים היושבים בביתם, ודרכו של עולם שחלק מן החיילים עתידים שלא לשוב בשלום לביתם. חיילים אלה אינם מתנדבים למסור את נפשם להצלת הרבים, אלא מצווים לעשות כן. לכן, אין בכל מה שאמרנו לעיל כדי להשיב על שאלת היסוד ההלכתי-מוסרי להטלת **חובה** על החיילים למסור את נפשם להגנת אחיהם הרבים שבעורף.

הרב קוק הציע שתי תשובות בעניין זה, אחת מבוססת על סמכות בית הדין לתת הוראות החורגות מן הדין "למגדר מלתא" או כ"הוראת שעה", ואחת מבוססת על דיני המלכות.

מגדר מילתא. ממקורות אחדים בתלמוד עולה שיש לבתי הדין בישראל סמכות לחרוג מן הדין אם יש צורך ציבורי בדבר. ביטוי לסמכות זו בא בעדותו של רבי אליעזר בן יעקב, האומר: "שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה"²⁵.

לדעת הרב קוק²⁶, ייעשה השימוש בסמכות זו על פי רוב בידי בית הדין, אך אם יש צורך ברור של הצלה וברור שבית הדין היה מורה ליחיד לפעול להצלת הרבים, אין צורך בנטילת רשות מבית הדין, ו"הנשאל הרי זה מגונה".

דיני המלכות. הרב קוק²⁷ אומר שהיציאה למלחמה נכללת במערכת דינים שהוא מכנה "משפטי המלוכה", שאמנם יש להם מקור בתורה, אלא ש"דרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך בבינתו הרחבה". לדעת הרב קוק, משפטי המלוכה אינם נוגעים רק לזכויות המלך אלא גם להיקף סמכויותיו וחובותיו כדי "לתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה"²⁸.

הרב קוק סבור שהסמכויות הללו אינן מוקנות רק למלך שנבחר בידי נביא, כדרכם של מלכי יהודה וישראל בתקופת המקרא, אלא: "בזמן שאין מלך... חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה". נמצא שמכוח משפטי המלוכה, השלטון בישראל מוסמך להוציא את היחיד למלחמה להצלת הרבים.

הרב שאול ישראלי מציע לבסס את דיני המלחמה על מקור נורמטיבי בדין הרגיל. לדבריו, האיסור להקריב יחיד להצלת הרבים²⁹ אינו חל אלא אם מקריבים נפשו של יחיד **מסוים**, כשנשלחת למלחמה קבוצת חיילים שרק חלק לא מסוים מהם ייהרג, איסור הקרבת נפש היחיד להצלת הרבים אינו חל. משום כך, רשאים נציגי הציבור להחליט לשלוח יחידים לשדה הקרב להצלת הרבים לפי מאזן הצלה המבוסס על השאלה אם בחשבון כולל תביא היציאה לקרב לצמצום הקרבנות בנפש בקרב כלל האוכלוסייה.

מקור מעניין אחר עולה מדברי הנצי"ב בפירושו על התורה, "העמק דבר", לפסוק "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש... מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם"³⁰, והוא סבור שיש למילת "אחיו" שבפסוק משמעות נורמטיבית. ואלה דבריו:

²⁴ הרב פינס מבקר עמדה זו וטוען שאין לצמצם את משמעות דברי רבי עקיבא, "חייך קודמים לחיי חברך", ולקבוע שהם עוסקים רק בהתנגשות בין חייהם של יחידים, אלא יש לפרש את דבריו בהרחבה, ולקבוע כי "חייך קודמים" גם לחיי הרבים. לביקורת זו בהרחבה, ראה: מסירות נפש (הנזכר לעיל, בהערה 7), עמ' 92; שם, נספח שני, ליד ציון הערה 184. לתשובת הרב קוק לביקורת זו, ראה: שו"ת משפט כהן, עמ' שלט-שמ, סימן קמד. וראה: מסירות נפש, שם; שם, נספח שני, הערה 187.

²⁵ יבמות צ"ב.

²⁶ שו"ת משפט כהן, עמ' שי, סימן קמג.

²⁷ שם, עמ' שטז.

²⁸ שו"ת משפט כהן, עמ' שלה, סימן קמד, אות יג.

²⁹ ראה לעיל, ליד ציון הערה 23.

³⁰ בראשית ט, ה.

פירש הקב"ה אימתי אדם נענש, **בשעה שראוי לנהוג באחזה**, מה שאין כן בשעת מלחמה. "ועת לשנוא" - אז עת להרוג, ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם... ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות, אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה³¹.

לפי נימוק זה, המלחמות נגזרות כנראה מתוך ש"כך נוסד העולם", וכל זמן שעדיין לא הגענו לימים שבהם גר זאב עם כבש, עלינו להשלים עם טבע זה, ולא נוכל להטיל עונש על מי ששלח חיילים אל שדה הקרב והביא למותם³².

פיקוח נפש בחוק הישראלי

חוק העונשין, תשל"ז-1977, תוקן בשנת תשנ"ד והוכנסו בו הוספות חשובות, כגון סעיפי הגנות ה"צורך", וה"כורח".

בסעיף 34א, הדין בעניין הגנת הצורך, נקבע: "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי להצלת חייו..."; ובסעיף 34ב, בעניין הגנת הכורח, נאמר: "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שנצטווה לעשותו תור איום שנשקפה ממנו סכנה מוחשית של פגיעה חמורה בחייו...".

במסגרת תיקון זה, הוחלף הביטוי "יסולח", שהיה בנוסח החוק משנת תשל"ז, בביטוי "לא יישא באחריות פלילית", המלמד על הערכה חיובית של מעשה שהיה דרוש להצלת חיים, אף שהוא כרוך בביצוע עברה. ועוד, בניגוד לנוסח החוק משנת תשל"ז, שהכיר רק בהגנת צורך על חיי המציל או על חיי "מי שהגנתו עליו", הנוסח החדש מכיר, בדומה להשקפת המשפט העברי, שראוי שתעניק הצלת חיי **כל אדם** באשר הוא הגנה למציל מפני העמדה לדין פלילי.

יחד עם זאת, מנוסחם של סעיפים אלו בחוק אפשר ללמוד לכאורה שגם מי שהרג אדם כדי להציל את חייו או את חיי אחרים, יהיה פטור מן העונש.

אמנם סעיף 34ט לחוק מסייג את ההגנות וקובע שההגנה לא תחול על מעשה ש"לא היה סביר בנסיבות העניין לשם מניעת הפגיעה". קביעה זו מעלה את השאלה: האם הריגת אדם אחד כדי להציל את חייו של זולתו יכולה להיחשב מעשה סביר? ואם לאו, האם ניתן להחשיב הריגת יחיד להצלת הרבים כמעשה סביר? תשובות לשאלות הללו יש למצוא במקורות שסקרנו לעיל.

³¹ העמק דבר, בראשית ט, ה-ו. וראה גם דבריו בפירוש "העמק דבר" לדברים כ, ח.

³² למקור נורמטיבי זה מציין הרב צבי יהודה הכהן קוק, במילואים להערות לשו"ת משפט כהן, עמ' שעז, סימן קמג. וראה בהרחבה י' אחיטוב, "מלחמות ישראל ויקדושת החיים", בתוך 'קדושת החיים וחירוף הנפש', עמ' 259-263.